

ПРЕБРОЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА XIX ВЕК

*Соня Златанова**

На 1 януари 1881 г. се извършва първото преброяване на населението в Княжество България. Това изследване поставя началото на демографската статистика. Преброяването е регламентирано с Указ № 716 от 13 декември 1880 г. на княз Александър I Батенберг. Целта е да се установи броят на присъстващото в страната население. Ръководството на младата държава се фокусира върху провеждането на това изследване, тъй като това мероприятие е първото по рода си в държавата, което ще даде информация не само за броя на населението, но и за икономическия и социалния живот в страната. Други информационни източници към този исторически период не са съществували, поради което преброяванията се извършват сравнително често. Първите преброявания на населението се свързват със статута на българската държава - според Берлинския договор от 13 юли 1878 г. се обособяват Княжество България и автономна провинция Източна Румелия.

На 1 януари 1885 г. стартира преброяване в Източна Румелия, като един том общи резултати се публикува още през 1885 г., а през 1888 г. в шест тома се публикуват резултатите по окръзи. Преброяванията на населението са първите крупни дейности на статистическите органи и в Княжеството, и в Източна Румелия.

Програмата на първите преброявания е скромна в сравнение със съвременните представи за подобно общонационално мероприятие. Събраните статистически данни представят броя на населението по административни райони и населени места в комбинация с някои основни характеристики - пол, възраст, семейно положение, родно място, местожителство, народност, майчин език, вероизповедание, грамотност и други.

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“, НСИ; e-mail: szlatanova@nsi.bg.

Макар и ограничени по обхвата на изучаваните обекти тези данни са от изключително значение не само в онзи далечен период, а в исторически аспект те са ценни и в наши дни. Тези първи опити на младата българска статистика допринасят за развитието на статистическата институция, за квалификацията на кадрите и набирането на практически опит, както и за създаване на навици сред населението да бъде обект на статистически изучавания.

На 1 януари 1888 г. се провежда първото преброяване на населението след Обединението на Княжество България и Източна Румелия. Програмата за преброяването се разширява, счита се, че е извършено с по-добра точност на регистрация, което показва натрупан опит и укрепване на статистическата институция. Съгласно административното деление на страната резултатите от преброяването на населението са публикувани в 23 тома по окръзи, един том общи резултати за населението в Княжеството и един том резултати от преброяване на зданията.

При преброяването на 1 януари 1893 г. статистическото изследване бележи нов съществен напредък. Преброени са не само населението, жилищата (обитавани и необитавани), но е извършено преброяване на селскостопанските животни. Това снабдява управленския апарат на държавата с допълнителни данни за икономическия и социалния живот в страната. Данните за жилищния фонд са публикувани в таблици, в които сградите са разпределени по материала, от който са изградени, по броя на стаите и по предназначението им, както и по населени места в околиците. Публикувана е информация и за разпределението на сградите по броя на лицата, които живеят в тях, по броя на етажите и броя на прозорците им също по населени места в околиците и окръжията.

Преброяванията до края на XIX век са извършени по силата на княжески укази и са считани за общонационални мероприятия с извънредно голямо значение. Обект на изучаване е населението в широк спектър от демографски показатели, както и жилищния фонд в държавата. В преброяванията участват целият административен апарат на държавата и интелигенцията.

Като естествен резултат от бързото развитие на българската статистика прилагането на собствения и международния опит е Законът за преброяванията приет на 10 ноември 1897 г. от IX Обикновено народно събрание. Законът е разработен от Дирекцията на статистиката и разпорежда преброяване през 1900 година. Нормативния акт уточнява най-съществените организационни моменти. Регламентира провеждане на преброяване на всеки пет години. Населението на младата българска държава гледа подозрително и с недоверие на тези мероприятия. Законът изрично постановява, че данните, събрани по време на преброяването, няма да бъдат използвани с комерсиална цел и определя налагането на санкции за подаване на неверни данни. За да се спечели доверието на населението, се постановява унищожаването на преброителните карти след обработката на данните, което гарантира, че набраните данни няма да се използват за никакви други цели освен статистическите изучавания.

На 31 декември 1900 г. стартира поредното преброяване, което е първото след приемането на Закона за преброяванията от 1897 година. В методологично и организационно отношение се полага началото на типични преброявания до началото на Втората световна война. В хронологичен ред първото мероприятие, предшестващо преброяването, е било номерирането на всички сгради на територията на държавата. Дейността се регламентира с Указ от 6 март 1900 г. и се извършва от общинските управления. Във всеки от 12-те окръга и всяка от 71 на брой околии се учредяват преброителни комисии, които са отговорни за провеждането на преброяването, за определяне и контролиране на преброителите. Съгласно закона за преброяванията всички държавни чиновници (граждански и военни), учители, членове на окръжни и общински съвети, свещеници и всички грамотни граждани са длъжни да работят като преброители, ако са определени за такива. До 20 декември 1900 г. окончателно са определени преброителните участъци. В преброяването участват 18 548 преброители, като от тях 5 340 в градовете и 13 208 в селата. Според нормативните документи „на преброяване подлежат всички лица от Княжеството без разлика на пол, възраст, поданство, вяра и народност, които са се случили през нощта на преброяването, където и да било в страната“.

Единицата на преброяването е домакинството, което е дефинирано по следния начин: „Домакинство са всички лица, които живеят заедно в едно или повече жилища и имат едно общо домакинство, т.е. хранят се заедно. За членовете на домакинството трябва да се смятат слугите, калфите, работниците, квартирантите и всички други лица, които живеят и се хранят в домакинството“. При провеждането на преброяването се използват лични карти и домакински карти. Личните карти са четири вида - синя за лицата от мъжки пол, червена за лицата от женски пол, бяла за случайни пътници от двата пола и жълта за т.нар. колективно население. В личните карти се съдържат въпроси за име, възраст, месторождение, поданство, вяра, майчин език, народност, семейно положение, грамотност, професия и психически и физически недъзи на лицата. Домакинските карти са два вида - жълта за колективните домакинства и бяла за обикновените домакинства, като картите съдържат три раздела - за присъстващите членове на домакинството, за отсъстващите членове на домакинството и за гостите и пътниците в домакинството. Резултатите от преброяването на жилищния фонд се отнасят общо за Княжеството, по окръзи, по околии и по общини и населени места. Преброяването се провежда при добра организация и ред и още в началото на 1901 г. картите са предадени в Дирекцията на статистиката за обработка. На 14 март 1901 г. са публикувани предварителните резултати, а окончателните резултати, които са в 12 тома по окръзи, започват да излизат през 1902 година. Преброяването е подготвено съгласно препоръките на Международния статистически институт. Методологията и програмата на това преброяване съответстват на нивото на най-напредналите страни по онова време.

През 1907 г. Дирекция на статистиката издава сборен том със сравнителни данни от проведените преброявания през 1888, 1893 и 1900 г., като целта на публикацията е за улеснение на потребителите да се предостави събрана информация за демографската статистика в съединеното княжество България.

Публикациите с резултатите от преброяването на населението през периода 1881 - 1900 г. представят статистическата информация с паралелен текст на френски език и са достъпни в дигиталната библиотека на НСИ.